

LEJLA GAZIĆ
(Sarajevo)

LIJEPA KNJIŽEVNOST U MANUSKRIPTIMA ORIJENTALNOG INSTITUTA U SARAJEVU - DIVANI

Rukopisna zbirka Orijeentalnog instituta u Sarajevu sa 5263 kodeksa manuskripata na orijentalnim jezicima - arapskom, turskom i perzijskom - i sa tridesetak manuskripata u kojima su zastupljeni alhamijado tekstovi iz raznih oblasti, predstavlja izuzetno bogatu riznicu rukopisne građe iz različitih oblasti pisanog stvaralaštva na ovim jezicima.

U okviru rada na katalogizaciji orijentalnih rukopisa u Institutu upravo je završen projekat u kome su obrađeni rukopisi čija je tematika lijepa književnost. Kako je pitanje objavljivanja kataloga vezano za još mnoge preduslove - vremenske, tehničke i materijalne prirode - smatramo da bi bilo interesantno u jednom osvrtu ukazati na neke od manuskripata koji su obrađeni u ovom projektu.

Pjesničke zbirke - *divani*, kao zaokružen opus stvaralaštva nekog pjesnika, daju ukupnu sliku o stilu, tematici i načinu pjevanja određenog autora. Zbog toga ćemo ovdje predstaviti neke od autora čiji su *divani* sačuvani u ovoj zbirci.

Za izučavanje književno-istorijske i kulturne prošlosti naših krajeva svakako su najinteresantnije pjesničke zbirke domaćih autora, kojima su istraživači ovog segmenta naše baštine posvetili dužnu pažnju i kroz radove i monografije ukazali na njihovo mjesto u ovom književnom stvaralaštvu.

Jedan od domaćih autora čija su djela privlačila, a i danas privlače pažnju istraživača je, bez sumnje, Hasan Kaimija, pjesnik iz 17. stoljeća. O životu i radu ovog pjesnika pisano je mnogo, od pregledâ književnosti, biografskih ili biobibliografskih priručnika, manjih ili većih studija posvećenih njegovom pjesničkom stvaralaštvu ili mističkom djelovanju, do nedavno objavljenje knjige Jasne Šamić koja je životu i djelu ovog pjesnika posvetila svoju doktorsku disertaciju.¹

Rukopisna zbirka Orijeentalnog instituta ima četiri primjerka *Divana* ovog pjesnika na turskom jeziku:

1. Manuskript br. 2447 - *Divan*, l. 1b - 125a. Prepisao ga je *Muhammad Amīn b. ḥāğğ Muḥarram aga zāde* 6. džumaza I 1260/24. maja 1844.

1 Jasna Šamić, *Divân de Kâ'imî: vie et oeuvre du poète de Bosnie du 17e siècle*, Paris, 1986, 281.

godine čitkim *neshom* sa elementima *rike*. Uvezan je u kožni povez sa preklopcem.

Kao dodatak *Divanu* ispisane su Kaimijine prigodne pjesme upućene Mula Muhtari Mustafa ef., iz 1079/1668. godine, *nazire* ovog drugog iz iste godine, te druge Kaimijine prigodne pjesme od kojih su neke posvećene šejhu Abdulkadiru Gilaniju i nekim drugim ličnostima (l. 125a - 150a).

2. Manuskript br. 2423 - drugi primjerak *Divana*, l. 2b - 117a. Nema podataka o prepisu. Pisan je krasnim kaligrafskim *neshom*, crnim mastilom. Od tvrdog platnenog poveza sačuvala se samo prva korica.

I ovaj primjerak ima dopisane prigodne pjesme upućene Mula Muhtari Mustafa ef. i *nazire* ovog drugog, također sa oznakom godine 1079/1668 (l. 117b - 120).

3. Manuskript br. 4817 - *Divan* (l. 1b - 124b). Nema podataka o prepisu. Pisan je *neshom*, crnim mastilom, a uvezan u kartonski povez pojačan kožom na hrbatu.

4. Manuskript br. 1732 - Fragment *Divana* (l. 1 - 39) pisan *talikom*, ne baš lijepim rukopisom nepoznatog prepisivača.

Poznate su i proročanske pjesme Hasana Kaimije ispjevane u formi *kasida*, koje čine zbirku *Varidat*. U Rukopisnoj zbirci Orijentalnog instituta sačuvano je deset manuskripata ovih zbirki *kasida* pisanih na turskom jeziku:

1. Manuskript br. 3794-1 - *kaside* koje govore o stanju u rumelijskom dijelu Osmanskog Carstva (Bosni, Hrvatskoj i Dalmaciji) iz 18. stoljeća (l. 1 - 25). Prepisao ih je Salih, sin Omera iz Trebinja, 1267/1850-51. godine, pismom *nesh*.

2. Manuskript br. 3268-5 - ove *kaside* (l. 104 -119) prepisao je Abdulah Azmi, sin Ibrahima iz Sarajeva 1272/1855-56. godine, lijepim i čitkim *neshom* pisanim crnim mastilom na kvalitetnom papiru bijele, žute i crvene boje.

3. Manuskript br. 4613 - ova zbirka *kasida*, kojoj nedostaje početak (l. 1 - 15), pisana je *rikom* na bijelom i plavom papiru. Na prvom listu je navedeno ime *ḥ aḡḡ ʿAbd al-ḡanī Aḥmad* iz 1284/1867-68. godine, što je vjerovatno ime ili prepisivača ili vlasnika ovog manuskripta.

4. Manuskript br. 4782 - prepisivač ove zbirke *kasida* (l. 1 - 28) je *Ḥasan Ṣidqī* iz 1299/1881-82. godine, a ispisane su čitkim *neshom*.

5. Manuskript br. 2212 (l. 1 - 43) nema oznake prepisivača koji je djelo ispisao *nestalikom* sa elementima *rike*, ali ima ime vlasnika: *Darwīš ʿAbdullāh b. al-ḥ aḡḡ Ḥasan aga* iz 1220/1805-06. godine sa ličnim pečatom (na l. 1a).

6. Manuskript br. 5049 - ovu zbirku *kasida* vlasnik *Šerīfī Muṣṭafā*, valija Skadra, Ohrida i Elbasana iz 1244/1828-29. godine nazvao je *Guftehā-yi Qā'imī* (l. 1 -36). Pored *kasida* u naprijed navedenim zbirkama, ova ima i neke pjesme kojih u drugim primjercima nema. Nepoznati prepisivač je djelo prepisao lijepim *nestalikom*.

7. Manuskript br. 2098 - na početku mu nedostaje jedan list. Nema podataka o prepisu (l. 1 - 28).

8. Manuskript br. 841 - na početku nedostaju dva lista, a na kraju također nedostaje dio teksta, te nema podataka o prepisu (l. 1 - 20).

9. Manuskript br. 3034 - manjkav je i na početku i na kraju, te nema podataka o prepisu (l. 1 - 39).

10. Manuskript br. 2254 - sadrži tri *kaside* koje govore o osvajanjima u Hrvatskoj i Dalmaciji. Nema podataka o prepisu (l. 2a - 6a).

Stihovi Hasana Kaimije nalaze se ispisani u mnogim međmuama, jer je Kaimija kao pjesnik bio jako popularan u svoje doba, a i kasnije, naročito kada su se ostvarila neka od njegovih predviđanja iznesenih u *Varidat-u*. Tako su i u ovoj zbirci sačuvane njegove pojedinačne pjesme i *ilahije*,² te dva *tariha* iz 1079/1668-69. godine o gozbi priređenoj u čast Mula Muhtari Mustafa ef. (manuskript br. 4432).

Pored poezije pisane na turskom jeziku, Hasan Kaimija je poznat i kao autor pjesama koje spadaju u alhamijado literaturu: *Pjesme o osvojenju Kandije* - manuskript br. 3089, l. 9b - 10b i manuskript br. 400, l. 4b - 5b, kao i *Pjesme o štetnosti pušenja duhana* - manuskript br. 3089, l. 10b - 11a, manuskript br. 3907, l. 4b, manuskript br. 4273, l. 4a i manuskript br. 400, l. 5b - 6a.

Drugi domaći pjesnik čija su dva *Divana* (manuskripti br. 3697 i 939) sačuvana u ovoj zbirci je Sabit Užičanin. Pjesničko djelo ovog autora je još uvijek nedovoljno poznato, jer je na naš jezik prevedena jedino njegova poema *Miradžija*⁴ i fragmenti *Zafername*.⁵

Manuskript br. 3697 - *Divan*, l. 1 - 131, pisan je sitnim, lijepim *nes-talikom*. Naslovna vinjeta ukrašena je floralnim motivima u bojama. Tekst prve dvije stranice uokviren je debelim zlatnim linijama, a na ostalim stranicama crvenim linijama. Nema podataka o prepisivaču ni vremenu prepisa.

Manuskript br. 939 - predstavlja fragment *Divana*, jer mu nedostaje početak, više listova na raznim mjestima u rukopisu, a i na kraju je nepotpun. Manuskript broji 94 lista pisana lijepim i čitkim *neshom*.

Pored *Divana*, više pojedinačnih pjesama ovog pjesnika zapisano je u raznim rukopisnim zbornicima - međmuama.⁶

2 Manuskripti br. 2539, 2600, 3216, 4087, 4689 i 4759.

3 Obje pjesme objavljene su u djelu: Abdurahman Nametak, *Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti*, "Svjetlost", Sarajevo (1981), prema rukopisu br. 3089, dok ostali rukopisi u ovom djelu nisu registrovani. Vid. nav. djelo, str. 202 - 208. i 209 - 212.

4 Mehmed Handžić, "Miradžija Sabita Užičanina" *Glasnik IVZ VIII*, 1940, br. 7, str. 266-271, br. 8, str. 289-297, br. 9, str. 317-329, br. 10, str. 366-375 i br. 11, str. 451-458; sam prevod je u broju 10, str. 366-375.

5 Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti, Prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine*, "Svjetlost", Sarajevo (1986), str. 178-181.

6 Manuskripti br. 115, 2761-3, 3299, 4322 i 4507.

Još jedan domaći pjesnik, Fadil-paša Šerifović iz Sarajeva, zastupljen je u ovoj zbirci svojim *Divanom*.⁷ Ovaj rukopis, koji ima 322 paginirane stranice, prepisao je Muhamed Ševkija Imamović iz Sarajeva 18. džumaza II 1296/8. juna 1879, a sadrži *kaside, tarihe* o raznim događajima u Osmanskom Carstvu i Bosni između 1255/1839. i 1290/1873. godine, *tahmise, gazele, kit'e, rubaije i tarihe* o smrti znamenitih ličnosti od 1242/1826-27. do 1283/1866-67. godine. Pisan je na žutom papiru lijepim *neshom*, crnim, a u naslovima crvenim mastilom i uvezan u kožni povež.

Sačuvan je i fragment *Divana* pjesama Ahmeda Vehbije Zekića Stočanina, pjesnika iz druge polovine 18. stoljeća (br. 253). Ovaj fragment sadrži *gazele i tarihe* ispjevane raznim povodima od 1166/1753. do 1205/1790. godine, vezane za Bosnu. Sačuvano je jedanaest listova teksta *Divana* pisanog sitnim *neshom*, rukom nepoznatog prepisivača.

Od ostalih domaćih autora čije su pjesme zastupljene u većem broju potrebno je spomenuti sabrana djela Muhameda Hevaije Uskufije (br. 2915-2) iz 17. stoljeća. U ovom manuskriptu su sabrani njegovi i pjesnički i prozni radovi, pisani na turskom, arapskom, perzijskom i srpskohrvatskom jeziku. Smatramo da je interesantno bar u najkraćim crtama ukazati na sadržaj ovog Hevajjinog opusa, pa ćemo ga izložiti redom kako je u rukopisu:

- L. 18b - 19a: dvije *kaside* na turskom jeziku;
- L. 19b - 28a: *Risāle-i Tabşirat al-^cārifin* - pjesničko djelo religiozno-moralnog karaktera u kome autor daje i neke autobiografske podatke;
- L. 28a - 29a: Tri nabožne pjesme na srpskohrvatskom jeziku;⁸
- L. 29a - 30b: *Berayi da^cvet-i iman be zebani srb* (Poziv na vjeru);⁹
- L. 31a: pjesma na turskom jeziku - 14 stihova;
- L. 31b: *Risālat al-^caqā'id wa maqālat al-fawā'id* - kratki traktat na arapskom jeziku o djelomično slobodnoj volji. Završava se sa sedam stihova - na arapskom, perzijskom i turskom jeziku - u kojima je na dva mjesta naveden pjesnikov pseudonim;
- L. 36a: Dvije pjesme, jedna na arapskom, a druga na turskom jeziku;
- L. 37b: Jedna pjesma na turskom jeziku o jelima, u šaljivom tonu;
- L. 43b - 51a: *Maqbūl-i ^cārif* - tursko-srpskohrvatski rječnik u stihovima, napisan 1041/1631-32. godine, kako je navedeno u posljednjem stihu. U uvodnom pjevanju autor navodi svoje prezime i porijeklo, te iznosi svoju odluku o pisanju rječnika, jer je napisano mnogo rječnika, "ali na bosanskom nije napisan nijedan, ni u prozi ni u stihovima";¹⁰

7 Ovom autoru i njegovom pjesničkom opusu posvećena je monografija Fehima Nametka, *Fadil-paša Šerifović, pjesnik i epigrafičar Bosne*, Orijentalni institut, Posebna izdanja VIII, Sarajevo 1980, 282+1/1 koja predstavlja doktorsku disertaciju odbranenu na Filološkom fakultetu u Beogradu 1979. godine i knjiga: Fadil-paša Šerifović, *Divan*, "Svjetlost", Sarajevo 1981, 207 (uvod, prevod sa turskog, bilješke i rječnik sastavio F. Nametak. Prejev Divana M. Salihbegović).

8 Sve tri su prema ovom rukopisu objavljene u knjizi A.Nametka, *Hrestomatija...*, str. 126 -131.

9 Isto, str. 121 - 125.

10 *Ve li Bosna dilince yok yazılmış - ne nesr ile ne nazm ile düzelmiş.*

- L. 52a -56b - Rasprava iz oblasti metrike, pisana u stihovima, na turskom jeziku. Ime autora navedeno je u posljednjem stihu;

- L. 56b - 59a: Pjesma na turskom jeziku (5 stihova), te nekoliko kratkih tekstova poučne sadržine, pisanih u rimovanoj prozi, također na turskom jeziku. Dva od ovih tekstova završavaju se sa po jednim stihom na srpskohrvatskom jeziku. U posljednjem tekstu na kraju navedeno je ime autora;

- L. 59ab: Poučni tekst u rimovanoj prozi na srpskohrvatskom jeziku koji počinje: *Bosanski da vam besjedim bratani...;*

- L. 59b - 60a: Nekoliko stihova na turskom i arapskom jeziku;

- L. 60ab: Jedna *dova* na srpskohrvatskom jeziku koja počinje: *Bože jedini ti nas grišno robje oprosti...*

Nema podataka o prepisivaču Hevajinih sabranih djela iz ovog kodeksa, a vrijeme prepisa može se odrediti oko 1133/1720-21. godine, kada je prepisano prethodno djelo iz istog kodeksa. Pismo je neujednačeno - *nesh*, *nes-talik* i *talik*, pisano crnim mastilom.

Mnogobrojni domaći, poznati ili manje poznati autori, oni čija su djela već obrađivana i drugi koje bi tek trebalo izučavati, zastupljeni su pojedinim pjesmama ili stihovima u mnogobrojnim rukopisnim međžmuama, od kojih su neke već predstavljene u radovima naših orijentalista,¹¹ a mnoge, iako neobjavljene, služile kod izrade pregledâ književnosti Muslimana BiH na orijentalnim jezicima. Tako su kroz obradu međžmuâ otkrivena mnoga ranije nepoznata imena domaćih autora ili otkrivene do tada nepoznate pjesme već poznatih autora. Daljim izučavanjem rukopisnog materijala, prvenstveno izradom katalogâ rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke i Orijentalnog instituta u Sarajevu, sigurno će se otkriti još novih imena i novih vidova književnog stvaralaštva na ovim našim prostorima kroz stoljeća.

Iako su djela domaćih autora interesantnija sa aspekta istraživanja naše kulturne baštine, ne smije se zanemariti činjenica da je u Rukopisnoj zbirci Orijentalnog instituta sačuvan zavidan broj *divana* mnogih turskih i perzijskih pjesnika, o kojima ćemo ovdje iznijeti samo najosnovnije podatke:

Ḥāfiẓ (umro 791/1389) - u ovoj zbirci ima šest primjeraka Hafizovog *Divana*,¹² od kojih samo jedan ima podatke o prepisu.¹³

Mehmed Rāḡib-paša (rođen u Istanbulu 1110/1698-99, umro kao veliki vezir 1176/1762-63) - od dva sačuvana *Divana* na turskom jeziku jedan (br. 3689) sadrži *kaside* i *tarihe* (l. 1b - 6a), *gazele* poredane po alfabetskom redu rime (l. 6b - 39b), *tahmise*, *rubaije* i dva *takriza* u prozi (l. 40b - 43b). Nema podataka o prepisu, a pisan je *neshom* sa elementima *rike*. Manuskript je bez poveza. Drugi primjerak (br. 4185-3) sadrži *kaside* (l. 115 - 116a), *gazele* (l. 116b - 138a), *rubaije* i *tarihe* (l. 138a - 139b), a tekst *Divana* je pisan i na

11 O rukopisnim međžmuama su pisali Salih Trako, Rašid Hajdarević, Omer Mušić, Fehim Nametak, Lejla Gazić u časopisima *Prilozi za orijentalnu filologiju* i *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*.

12 Manuskripti br. 4059, 3905, 3240, 1612, 3408 i 4326.

13 Manuskript br. 4059, prepisan 923/1517. godine.

marginama. Nepoznati prepisivač ga je pisao lijepim *talikom* sa elementima *rike*. Početak *gazela* ukrašen je naslovnom vinjetom sa floralnim motivima, bez upisanog naslova. Tekst je uokviren debelim zlatnim linijama, a polustihovi odvojeni sa po dvije zlatne vertikale.

Treći primjerak (br. 5170) predstavlja sabrana djela ovog autora, u kojem su, pored *Divana*, sadržani i: *Fathīyya-i Belgrād* - istorija osvojenja Beograda od strane Austrijanaca 1152/1739. godine (l. 1b - 16b); pet kraćih tekstova (*munšaāt*) na arapskom jeziku koji predstavljaju recenzije (*takriz*) napisane na četiri *risale* i jednu *kasidu* što ih je Mehmed Ragib-paša napisao od 1161/1748. do 1172/1759. godine (l. 17b - 19b); *Šuwar-i margūba-i talhīšāt* - osamnaest izvještaja Mehmed Ragib-paše i uzorci pismenih sastava nastalih u raznim prilikama (l. 20b - 38b); *Divan* (l. 39b - 91b) sadrži *tarihe*, *tahmise*, *gazele* i *rubaije*. Cio manuskript je u originalnom kožnom povezu, pisan vrlo lijepim *nestalikom*, ali bez podataka o prepisu.

Hudāī (umro 1038/1628-29) - zastupljen je u ovoj zbirci sa dva *Divana* na turskom jeziku. Prvi (br. 2761-2) sadrži 216 *gazela* poredanih po alfabetskom redu rime (l. 22b - 65b), a prepisao ga je *Muštafā b. al-h āgğ Mehmed Ālī*, pisar vakufa preminulog sultana gazi Murad-hana u Brusii, 16. ševala 995/20. septembra 1587. godine (bilješka na l. 65b), *nestalikom* pisanim crnim, a u naslovima crvenim mastilom. Drugi primjerak (br. 3604) se u kompoziciji razlikuje od prethodnog, a umjesto uvoda na početku je ispisana rasprava sufijске sadržine *Ṭarīqat-nāma* od istog autora (l. 1b - 6a). Na kraju teksta *Divana* (l. 71b) prepisivač je ispjevao kronogram od četiri stiha u kome kaže da se zove Šakir i da je djelo prepisao 1267/1859-60. godine.

Niyāzi Miṣrī (umro 1111/1699-1700) ima također dva ovdje sačuvana *Divana* na turskom jeziku: jedan (br. 3962, l. 1b - 47b) je prepisao izvjesni *Šayh Aḥmad*, bez oznake datuma, sitnim *nestalikom* sa elementima *rike*, a drugi (br. 2702, l. 1b - 63a) je prepisao *Sayyid Ābdullāh b. Ḥalīl* 15. redžepa 1246/30. decembra 1830. godine.

Pjesnike koji su u ovoj zbirci zastupljeni sa po jednim rukopisnim primjerkom *Divana* navešćemo hronološkim redom:

Yūnus Emre (umro 720/1320?)¹⁴ - fragment *Divana* na turskom jeziku koji sadrži *gazele* čija se rima završava na *elif* i *bā*.¹⁵ Nema podataka o prepisu ovog rukopisa pisanog vokaliziranim *neshom* (br. 2425).

Qāsīmī (rođen 757/1356, umro 837/1433-34) - autor je *Divana* na perzijskom jeziku (br. 4649-1) koji se sastoji od *gazela*, *terdži-i bendova*, *kit'i* i *rubaija*, poredanih po alfabetskom redu rime (l. 2a - 220a). Nema podataka o prepisu.

Šayh Ibrāhīm Tannūrī (15. vijek) - autor je *Divana* pjesama sufijске sadržine na turskom jeziku (br. 4965) u kome je na 177 listova ispisano 58 pjevanja pisanih vokaliziranim *neshom* rukom nepoznatog prepisivača 1025/1616-17. godine.

14 Alessio Bombaci, *Histoire de la littérature turque*, Paris 1968, p. 228.

15 U bilješci na l. 2a zapisano je da je rukopis brojao 115 listova, a sačuvano ih je samo 10.

Kemāl Ummī (15. vijek) - *Divan* ovog turskog pjesnika (br. 3370) sadrži *munadžat*, *nat*, *ilahije*, *mersije* i *rubaije*. Nepoznati prepisivač ispisao ga je 1172/1759. godine vokaliziranim *neshom*. Rukopis je u kartonskom, oštećenom povezu, a oštećeni su i neki listovi na početku i na kraju, tako da je mjestimično stradao i tekst.

Čāmī (rođen 817/1414, umro 898/1492) - autor je *Divana* pjesama na perzijskom jeziku, većinom *gazela* (br. 4651) sa opširnim proznim uvodom na sedam stranica. Manuskript je imao podatke o prepisu, ali su oni nasilno izbrisani. Pisan je sitnim, vrlo lijepim *talikom* (l. 1b - 78b). Prve dvije stranice ukrašene su umjetnički rađenim vinjetama i okvirima sa floralnim motivima u raznim bojama. Između redova su također floralne minijature. Tekst je na ostalim stranicama kroz cijelo djelo oivičen debelim zlatnim linijama. Polustihovi su odvojeni sa po dvije debele zlatne vertikale, a za naslove pjevanja su izvučene po dvije zlatne horizontale, ali naslovi nisu upisani. Rukopis je u kožnom povezu sa preklopcem i ukrasnim rozetama utisnutim na koricama i preklopcu.

Dāfī - *Divan* ovog turskog pjesnika (br. 1778) iz Balikesira (umro 953/1546) prepisan je *divani* pismom (l. 1 - 182) rukom nepoznatog prepisivača. Uvezan je u kožni povež. Papir, a mjestimično i tekst su mu oštećeni.

Fuḡūlī Baḡdādī (umro 970/1562-63) - *Divan* ovog pjesnika na turskom jeziku (br. 544) sadrži prozni uvod (l. 1b - 5b), *kaside* (l. 5b - 7b), *gazele* (l. 7b - 64a), *kit'e*, *museddese*, *muhammese* i *rubaije* (l. 64a - 79b). Rukopis je prepisao *Abdulḡaffār b. Rasūl* 1027/1618. godine.

Emrī (umro 983/1575-76) - autor je *Divana* na turskom jeziku (br. 3912) koji je na početku manjkav, a sadrži *kaside* i *muhammese* (l. 1 - 5), te *gazele* poredane alfabetskim redom rime (l. 5a - 111a). Prepisao ga je *Aḡmed b. Derwīš 'Alī al-Edirmewī* 1035/1626. godine kaligrafskim *nestalikom* sa elementima *rike*. Tekst je pisan crnim mastilom, a uokviren zlatnim i crnim linijama. Polustihovi su također odijeljeni sa po dvije takve linije. Manuskript je u kožnom, mekom povezu, jako oštećenom.

ʿAšqī (umro 984/1576) - ima *Divan* pjesama na turskom jeziku (br. 4567) koji nije sačuvan u cijelosti, manjkav je i na početku i na kraju. Ispisan je kaligrafskim *neshom*, a naslovi i tekst su uokvireni zlatnim linijama. Povež je kožni, originalni, krasne izrade, sa ukrasnim rozetama i rubnim linijama utisnutim u povež.

Urī (umro 999/1591) - *Kaside* ovog perzijskog pjesnika (br. 5169) predstavljaju jedan od osam dijelova njegovih sabranih djela. Ispisane su do l. 38, a odatle do kraja (l. 38 - 43) su *kit'e*. Nema podataka o prepisivaču koji je *kaside* pisao vrlo lijepim *nestalikom*, u tri stupca, dijagonalno po stranici. Rukopis je u dotrajalom kartonskom povezu, tako da je u rasutom stanju.

Bāqī - rukopis *Divana* (br. 3969) ovog autora (rođen 933/1526-27, umro 1008/1600) ne sadrži *kaside* ni *mersije*, nego samo *gazele* (l. 1b - 79b), *tahmise* i *mufrede* (l. 79b - 84b). Rukopis je prepisao *Aḡmad Ḥalīfa* 1005/1596-97. godine, dakle još za života autora.

Sayfī (umro 1010/1601-02) ima *Divan* spjevan u sufijskom duhu i posvećen izvjesnom šejhu Ibrahimu (br. 4479-3), na turskom jeziku. Ovaj primjerak (l. 143b - 194a) je prepisao *Yāwarī-baba*, derviš rufajskog pravca, u Manastiru, bez datuma (l. 194b).

Hawā'ī - Mustafa Čelebi iz Bruse (umro prema Hadži Halifi 1017/1608-09), a prema Hammeru 995/1587) autor je *Divana* (br. 4020) na turskom jeziku od koga su sačuvani samo *gazeli*, poredani po alfabetskom redu rime (l. 1 - 21). Rukopis je stradao od vlage, pa su mnoga mjesta nečitljiva. Nema podataka o prepisu.

Riḍā'ī (umro 1039/1629-30. u Kairu) - autor je *Divana* na turskom jeziku (br. 4479-1) u kome su na početku *na't* i *kasida* (l. 4b - 7a), a zatim *gazeli* poredani alfabetskim redom rime (l. 7b - 73a). Nema podataka o prepisu.

İsmatī - *Divan* ovog pjesnika (br. 2761-1) koji je živio u doba osmanskog sultana Murata IV (vl. 1623-1640) sadrži *kaside*, *gazele* i *rubaije* (l. 2b - 17b). Pisan je lijepim *nestalikom*, ali bez podataka o prepisivaču i vremenu pisanja.

Yahyā (rođen 969/1561-62, umro 1053/1644) - *Divan* ovog turskog pjesnika i šejhulislama (br. 1682) prepisao je nepoznati prepisivač *talikom* (l. 1 - 48). Tekst prve dvije stranice uokviren je zlatnim linijama.

Naqšī (umro 1062/1651) - autor je *Divana* sufijskih pjesama (br. 426) ispjevanih u *mesnevi* stihovima, na turskom jeziku (l. 1b - 91a). Nema podataka o prepisu ovog manuskripta uvezanog u kožni povež sa rozetama i pozlaćenim okvirom.

Šā'ib (rođen oko 1012/1603-04, dok mu se kao godina smrti navode 1088/1677, 1080/1669, 1081/1670, 1087/1676. i 1089/1678) - autor je *Divana* pjesama na perzijskom jeziku (br. 1675, l. 11b - 306a) koje je prepisao izvjesni *Murtaḍā*, bez ikakvih drugih podataka.

Nābī (umro 1124/1712) - ovaj manuskript je skraćena verzija Nabijevo *Divana*, na turskom jeziku (br. 306-2), koja sadrži *kaside* (l. 47b - 60b), *tarihe* (l. 90b - 93a), te tri *rubaije* kroz koje vode dijalog pjesnici *Fā'iq* i *Nābī*. Završna pjesma je Nabijev *gazel* od pet stihova, na perzijskom jeziku.

Pored *Divana* u ovoj Zbirci je sačuvana i jedna zbirka Nabijevih *gazela* (br. 2915-4) u kojoj je nepoznati prepisivač ispisao šesnaest *gazela* ovog pjesnika (l. 32a - 35b).

İzzat (rođen 1103/1691-92, a živio najmanje do polovine 12/18. stoljeća, što se vidi iz kronogramâ koje je spjevao) - *Divan* na turskom jeziku (br. 4185-2) sadrži *kaside* (l. 38b - 58a), *gazele* (l. 59b - 94a), *kit'e*, *rubaije*, *mufrede* (l. 94b - 101a), *tarihe* i *lugaze* (l. 101b - 113b). Nema podataka o prepisivaču ovog rukopisa ispisano lijepim *talikom* pisanim crnim, a u naslovima crvenim mastilom. Na početku *kasida* i *gazela* is crtane su krasne naslovne vinjete sa floralnim motivima na zlatnoj podlozi. Tekst je uokviren debelim zlatnim linijama, a polustihovi odvojeni sa po dvije zlatne vertikale. Manuskript je uvezan u meki kožni povež, sa pozlaćenom pletenicom po rubu.

Nedīm (pogubljen 1143/1730) ima *Divan* na turskom jeziku (br. 3789) u kome su sadržani samo *gazeli* poredani alfabetskim redom rime (l. 1b - 23a). Nema podataka o prepisu. Pisan je sitnim, lijepim *neshom* sa elementima *rike*. Tekst na prve dvije stranice uokviren je debelim zlatnim i crnim linijama, a na ostalim stranicama crvenim linijama.

Muḥammad Naṣīb (rođen 1153/1740-41. u Istanbulu, umro 1204/1789-90) - autor je *Divana* pjesama na turskom jeziku (br. 313-2) koje je prepisao *Yūsuf b. Ismā'īl ef.* 1271/1854-55. godine (l. 76b - 104b). Ovaj manuskript sa drži i *Munša'āt-i Naṣīb* (l. 105 - 113) - pisma i podnesci pisani su kićenom prozom, a upućivani raznim visokim ličnostima osmanske administracije.

Hifzī (18. stoljeće) - je autor *Divana* sa proznim sastavima, na turskom jeziku (br. 3533) koji sadrži 42 prozna sastava (l. 1b - 43b), između ostalog tri *vakufname* iz 1157/1738. godine, te razne prozne tekstove bez naslova kao uzor za pisanje službenih i privatnih pisama, te *kaside* i *tarihe* ispjevane o raznim događajima (l. 44b - 57a). Rukopis je pisao nepoznati prepisivač kaligrafskim *talikom* sa elementima *rike*, na papiru bijele i smeđe boje.

Sāmī (umro 1229/1813-14) - je autor *Divana* (br. 4114), na turskom jeziku, koji sadrži: *na'ṭ* i *kaside* (l. 1b - 9b), *tarihe* i *tahmise* na *gazele* nekih pjesnika (l. 9b - 17a), *gazele* poredane alfabetskim redom rime (l. 20b - 62b), *lugaze*, *kit'e* i *mufrede* (l. 63b - 67b). Rukopis je pisao nepoznati prepisivač lijepim *nestalikom* sa elementima *rike*. Naslovna strana je ukrašena naslovnom vinjetom sa floralnim motivima, na tamnoplavoj podlozi, bez upisanog naslova. Tekst je uokviren debelim zlatnim linijama, a polustihovi odvojeni sa po dvije debele zlatne vertikale.

Ismā'īl Ḥaqqī - ovaj *Divan* turskog pjesnika Ismail Hakkija iz Kutahije (br. 3371) sadrži samo *gazele* (l. 1b - 36a). Prepisao ga je *Darwīš Muḥammad* 1289/1872. godine, sa dosta grešaka, neuvježbanom rukom.

Časārī (19. stoljeće) - ovaj *Divan* (br. 4337) na turskom jeziku manjkav je i na početku i na kraju, a sačuvani dio, bez poveza, sadrži *gazele*, *rubaije*, *muhammese*, *museddese* i *lugaze* (l. 1 - 40).

Ibrāhīm Ḥaqqī - ovaj pjesnik iz Erzeruma autor je *Divana* pjesama na turskom jeziku (br. 1754), što ga je prepisao Muhamed Ševkija (Imamović), knjigovezac iz Sarajeva 29. ševala 1287/22. januara 1870. godine.¹⁶ *Divan* je pisan *neshom*, crnim, a u naslovima crvenim mastilom. Broji 191 list uvezan u kožni povez.

Šayḥ Sulaymān Kūstandīf (umro 1335/1916) - autor je *Divana* pjesama na turskom jeziku (br. 4479-2) koji sadrži *na'ṭ*, *mersije*, *tahmise* (l. 85 - 93), *gazele* poredane po alfabetu rime (l. 95 - 130), *kit'e* (l. 130 - 133), *mufrede* (l. 133 - 136), *kaside* i *gazele* (l. 136 - 139). Nakon *Divana* slijedi jedna pjesma istog autora pod naslovom *Qaṣīde-i beyān-i ḥurufāt* u kojoj se u 25 stihova opisuje arapski alfabet. Nema podataka o prepisu.

16 Isti prepisivač javlja se i kao prepisivač *Divana* Fadil-paše Šerifovića (manuskript br. 4520 u Rukopisnoj zbirci) o kome smo u ovom radu već pisali.

Kako se iz ovog osvrta može primijetiti, Rukopisna zbirka Orijentalnog instituta ima lijepu i interesantnu kolekciju *divana*. Domaći autori ovih pjesničkih zbirki su posebno zanimljivi sa aspekta istraživanja naše kulturne i književne baštine, ali su i *divani* mnogih turskih i perzijskih pjesnika od 14. do 20. stoljeća interesantni kako sa stanovišta uvida u tematiku i žanrove njihovog pjevanja, tako i sa stanovišta predstavljanja ovih manuskripata sa njihove umjetničke strane, pri čemu je težište stavljeno na rad prepisivača - kaligrafa i umjetnika i mudželita - izrađivača poveza. Svi ovi elementi zajedno čine da pojedini manuskripti, pored književne imaju i svoju umjetničku vrijednost.

LJEPNA KNJIŽEVNOST U MANUSKRIPTIMA
ORIJENTALNOG INSTITUTA U SARAJEVU - DIVANI

R e z i m e

Rukopisna zbirka Orijentalnog instituta u Sarajevu sa 5263 kodeksa manuskripata na orijentalnim jezicima - arapskom, turskom i perzijskom - i sa tridesetak manuskripata u kojima su zastupljeni alhamijado tekstovi iz raznih oblasti, predstavlja izuzetno bogatu riznicu rukopisne građe iz različitih oblasti pisanog stvaralaštva na ovim jezicima.

U okviru rada na katalogizaciji orijentalnih rukopisa u Institutu upravo je završen projekat u kome su obrađeni rukopisi čija je tematika lijepa književnost. U ovom radu predstavljene su pjesničke zbirke - *divani* koji su obrađeni u ovom projektu. Od domaćih autora zastupljeni su: Hasan Kaimija sa četiri primjerka *Divana* (br. 2447, 2423, 4817 i 1732), deset manuskripata *kasida* - proročanskih pjesama skupljenih u zbirku *Varidat* (br. 3794-1, 3268-5, 4613, 4782, 2212, 5049, 2098, 841, 3034 i 2254), te dvije alhamijado pjesme: *Pjesme o osvojenju Kandije* (br. 3089 i 400) i *Pjesme o štetnosti pušenja duhana* (br. 3089, 3907, 4273 i 400). U radu su predstavljena i dva primjerka *Divana* Sabita Užičanina (br. 3697 i 939), *Divan* Fadil-paše Šerifovića (br. 4520) i fragment *Divana* Ahmeda Vehbije Zekića (br. 253), kao i sabrana djela Muhameda Hevajje Uskufije (br. 2915-2).

Iako su djela domaćih autora interesantnija sa aspekta istraživanja naše kulturne baštine, ne smije se zanemariti činjenica da je u Rukopisnoj zbirci Orijentalnog instituta sačuvan zavidan broj *divana* mnogih turskih i perzijskih pjesnika. To su slijedeći autori *divana*: *Hāfiz* - sa šest primjeraka *Divana* (br. 2539, 2600, 3216, 4087, 4689 i 4759), *Mehmed Rāḡib-paša* - sa dva primjerka *Divana* (br. 3689 i 4185-3) i jednim rukopisom sabranih djela (br. 5170), *Hudāʿī* - sa dva *Divana* (br. 2761-2 i 3604), koliko ima i *Niyāzī Mişrī* (br. 3962 i 2702). Sa jednim rukopisnim primjerkom *Divana* u ovoj zbirci su

zastupljeni slijedeći pjesnici, navedeni hronološkim redom: *Yūnus Emre* (br. 2425), *Qāsimī* (br. 4649-1), *Šayḥ Ibrāhīm Tannūrī* (br. 4965), *Kemāl Ummī* (br. 3370), *Ġamī* (br. 4651), *Dātī* (br. 1778), *Fuḍūlī Baġdādī* (br. 544), *Emrī* (br. 3912), *ʿAšqī* (br. 4567), *ʿUrḫī* (br. 5169), *Bāqī* (br. 3969), *Sayfī* (br. 4479-3), *Hawāʾī* (br. 4020), *Riḍāʾī* (br. 4479-1), *ʿIsmāʾī* (br. 2761-1), *Yahyā* (br. 1682), *Naqṣī* (br. 426), *Šāʾib* (br. 1675), *Nābī* (br. 306-2), *ʿIzzat* (br. 4185-2), *Nedūm* (br. 3789), *Muḥammad Nasīb* (br. 313-2), *Ḥifẓī* (br. 3533), *Sāmī* (br. 4114), *Ismāʾīl Ḥaqqī* (br. 3371), *Ġasārī* (br. 4337), *Ibrāhīm Ḥaqqī* (br. 1754) i *Šayḥ Sulaymān Küstandilī* (br. 4479-2).

Pojedini rukopisi koji su ovdje predstavljeni pored književne imaju i svoju umjetničku vrijednost, pa su dati i neki podaci o radu prepisivača - kaligrafa i umjetnika i mudželita - izrađivača poveza.

BELLES-LETTRES IN THE MANUSCRIPTS POSSESSED BY THE
INSTITUTE FOR ORIENTAL STUDIES IN SARAJEVO - DIWANS

S u m m a r y

The manuscript collection of the Institute for Oriental Studies in Sarajevo with its 5263 manuscript codices in Oriental languages - Arabic, Turkish and Persian - and about thirty manuscripts in Aljamiado with various themes, represents extremely rich treasury of manuscript material from various fields of the written creativity in these languages.

In the framework of cataloging the Oriental manuscripts possessed by the Institute, the project of cataloging the manuscripts whose theme is belles-lettres has just been completed. This paper presents the collections of poems - diwans which are described in the project. The native authors found here are: Hasan Kaimija with four copies of the *Diwan* (Nos. 2447, 2423, 4817 and 1732), ten manuscripts of *qasidas* - oracular poems gathered in the collection named *Varidat* (Nos. 3794-1, 3268-5, 4613, 4782, 2212, 5049, 2098, 841, 3034 and 2254), and two Aljamiado poems: *Poem About the Conquest of Candia* (Nos. 3089 and 400) and *Poem About Harmfulness of Tobacco* (Nos. 3089, 3907, 4273 and 400). The paper also presents two copies of the *Diwan* of Sabit Užičanin (Nos. 3697 and 939), *Diwan* of Fadil-pasha Šerifović (No. 4520) and the fragment of *Diwan* of Ahmed Vehbi Zekić (No. 253), as well as the complete works of Muhamed Hevai Uskufi (No. 2915-2).

Although the works of the native authors are much more interesting from the point of the research in our cultural heritage, we must not neglect the fact that manuscript collection of the Institute for Oriental Studies possesses a considerable number of the diwans of many Turkish and Persian poets. These authors are as follows: *Ḥāfiẓ* - six copies of the *Diwan* (Nos. 2539, 2600, 3216, 4087, 4689 and 4759), *Mehmed Rāġib-pasha* - two copies of the

Diwan (Nos. 3689 and 4185-3) and one manuscript of his complete works (No. 5170), *Hudāʿī* - with two *Diwans* (Nos. 2761-2 and 3604), as much as *Niyāzī Mişrī* (Nos. 3962 and 2702). One manuscript of the *Diwan* have the following authors from this collection, listed in chronological order: *Yūnus Emre* (No. 2425), *Qāsīmī* (No. 4649-1), *Şayḫ Ibrāhīm Tannūrī* (No. 4965), *Kemāl Ummī* (No. 3370), *Gāmī* (No. 4651), *Dātī* (No. 1778), *Fuḍūlī Baġdādī* (No. 544), *Emrī* (No. 3912), *ʿAşqī* (No. 4567), *ʿUrḫī* (No. 5169), *Bāqī* (No. 3969), *Sayfī* (No. 4479-3), *Hawāʿī* (No. 4020), *Riḍāʿī* (No. 4479-1), *ʿIşmāʿī* (No. 2761-1), *Yahyā* (No. 1682), *Naqşī* (No. 426), *Şāʿib* (No. 1675), *Nābī* (No. 306-2), *ʿIzzat* (No. 4185-2), *Nedīm* (No. 3789), *Muḥammad Naşīb* (No. 313-2), *Ḥifẓī* (No. 3533), *Sāmī* (No. 4114), *Ismāʿīl Ḥaqqī* (No. 3371), *Ġasārī* (No. 4337), *Ibrāhīm Ḥaqqī* (No. 1754) and *Şayḫ Sulaymān Küstandilī* (No. 4479-2).

Some manuscripts presented here have the artistic value, apart from the literary value, and that is why some data are given about the work of the copyists - calligraphers and artists, and mucellits - manufacturers of the book bindings.